

PTÁČE V BARVÁCH SS

Kryštof Eder

Tuzemská historická literatura je posledních několik let poněkud zkostnatělá. Už v době, kdy Alena Mornštainová teprve vstupovala na scénu, si leckdo myslel, že vracet se opět k neodčitelným hříchům komunismu a/nebo nacismu je únavné a v podstatě zbytečné. Přesto se z románů této autorky, tak jako třeba z podobně koncipovaných knih Kateřiny Tučkové, staly bestsellery. Ačkoli se čas od času objeví nějaká nepřilíš dobře známá kapitola českých dějin, jejich hodnotové ukotvení je obvykle dostatečně jasné předem; jedná se o literaturu, která může rozšiřovat obzory do šířky, ale ne do hloubky. Při pohledu na to, jak se dnes o neznámějších etapách českých dějin píše, se způsob, s nímž do tuzemského literárního prostoru vstupuje Alexander Staffa, jeví velice neobvyklý a pozoruhodný.

KOLIK JAZYKŮ UMÍŠ, TOLIKRÁT SE VYHNEŠ KULCE

Momentálně pětasedmdesátiletý autor, který takřka pětisetstránkovým románem *Násilí* literárně debutuje, strávil značnou část života v zahraničí a na své literární prvotině pracoval deset let. Stačí přečíst pár vět tohoto románu, abychom si uvědomili, že zde se dostáváme k literatuře zcela jiného ražení, než o jaké byla řeč v úvodu:

Vzdušné víry vznikají rozdílem teplot mezi vzduchem a zemí, ale sedláci ze Sagadur je nazývali dušemi zemřelých. Tak budíž, dnes tančili mrtví nad pšenicí, vznikali z cizího podnětu, vířili na jednom místě, možná deset otáček, potom se rozpustili. Byl jsem uchvácen lehkostí, jakou vznikl, jak nabíral zrní, jak rostl, až byl neprůhledný a určitě něco vážil, možná deset tun, ale plul nad pšenicí stejně lehce jako jeho průhlední kamarádi.

Styl Alexandra Staffy je podmanivý, především je ale nezaměnitelný, a to tím, jak je živelný, barvitý, a přitom strohý, plný zámlk a náznaků.

V citovaných větách zmíněná Sagadur je ves ležící na Bukovině, v historickém prostoru nacházejícím se na území dnešního Rumunska a Ukrajiny, v prostoru dějinně i literárně notně zatíženém (stačí připomenout jména jako Paul Celan či Rose Ausländer), kde se mísily národy i jazyky. Znalost jazyků ulehčuje armádní misi etnického Němce Viktora Juhla, ústředního aktéra a vypravěče *Násilí*. Vyrostl na Bukovině, a když se dají do pohybu dramatické události druhé světové války, které tento region zasáhly jako málokterý jiný, vrhne se po hlavě přímo doprostřed dění. Či spíše je doprostřed dění vržen. K SS se totiž přidá na přímluvu matky, což je pro jeho armádní působení příznačné. Následně putuje napříč několika zeměmi východní Evropy — dostane se do Polska, na Ukrajinu či do Běloruska — a ocitá se v bezprostřední blízkosti jak válečné vravy, tak všelijakých zákulisních machinací a drobných i větších šmelin. Znalost ruštiny

mu čas od času přihraje do cesty příležitost vyhnout se náročným bojovým cvičením a namísto toho v suchu a teple dělat tlučmočnicka. Ale třebaže by se někdy mohl cítit jako armádní prominent, i Viktorův život je nejednou v přímém ohrožení.

Tím vším přítom mladík, jemuž s vrcholem druhé světové války táhne na dvacet, prochází takřka mimoděk, apaticky, je objektem válečného klopotu. A není sám. I výše postavení armádní činitelů vystupují v knize ne jako ti, kteří hýbou dějinami, nýbrž jako ti, již se v nich především pokoušejí prošlapat vlastní cestu. Nad každým poručíkem je totiž nadporučík a i ten se musí zodpovídat někomu výše postavenému. Z lidských bytostí se tak stává shluk jmen, která přicházejí a odcházejí. S některými se Viktor pouze mine, s jinými se střetává opakovaně. Mezi ty druhé patří především jeho ukrajinský přítel z Bukoviny Pavel Kordiak a major Schulze. V souvislosti s těmito postavami se jednak ukazuje, jak mohou moc a vypjaté situace ohýbat lidské charaktery i sounáležitost, a zároveň se dostáváme k zasutým epizodám z minulosti Viktora a jeho rodiny, jež naznačují, proč je mu štěstí během armádního působení nakloněno více než jiným.

V rozhovoru pro Kavárnu nakladatelství Host Alexander Staffa zmínil, že titulní násilí tvoří v jeho románu především kulisu — jedná se přitom o často velmi drsné scény, například když jsou popraveni vězni, čemuž Viktor mnohdy přihlíží z bezprostřední blízkosti. Právě toto pozadí však často působí jen jako určitý hybatel, princip, kterému se nikdo nemůže vzepřít, a tak figury jen pasivně přijímají, co přinesou další dny — a když je příležitost, pokusí se vytěžít ze situace, co se dá.

MEZI DVĚMA VELIKÁNY

Vzhledem k tomu, že máme jen minimální vhled do Viktorovy psychologie a jeho prožívání, které přitom musejí být pod dojmem válečných hrůz našponovány na maximum, nabízí se hned dvojice literárních bliženců Staffova románu.

Alexander Staffa
Násilí
Host, Brno 2023
480 stran

Tím prvním je *Nabarvené ptáče* Jerzyho Kosińskiego, tím druhým *Krvavý poledník* Cormaca McCarthyho.

K *Nabarvenému ptáčeti* by *Násilí* mohlo tvořit něco jako inverzní doplnění. Zatímco ve slavném románu, který v roce 2019 přenesl na filmové plátno Václav Marhoul, stroze popisuje válečné hrůzy dětský vypravěč, jenž stojí na straně těch, kteří se především pokoušeli přežít, v *Násilí* sledujeme nacistického prominenta, jehož úkolem bylo vypravěče *Nabarveného ptáče* a jemu podobné vyhladit.

Snad ještě blíže má však *Násilí* k druhé jmenované knize, McCarthyho *opus magnum* a jednomu z největších amerických románů posledních dekád. Tak jako bezjmenný kluk z tohoto díla putuje v polovině devatenáctého století s Glentonovým gangem mezi Texasem a Mexikem ve snaze zbohatnout při krutých nájezdech na původní obyvatele, přičemž jsou jeho kroky nezdědka determinovány okolnostmi, putuje i Viktor Juhl zdánlivě bezcílně po bojištích druhé světové války — a to jak geograficky, tak napříč armádní hierarchií. A tak jako se McCarthyho kluk zas a znova setkává s některými aktéry, o nichž si čtenář nejednou myslí, že již z příběhu zmizeli, anebo zemřeli, i Viktoru Juhlovi přicházejí do cesty mnohé postavy, u nichž se zdálo, že v románu sehraji jen marginální úlohu. Jak z hutného vypravování ukrajujeme další a další stránky, zdánlivě nahodilé scény se začnou propojovat a ukazuje se, že autor má příběh pečlivě promyšlený — dá se však předpokládat, že se o tom nejeden čtenář nebude moci přesvědčit. Při srovnání

s *Krvavým poledníkem* se totiž vyjevují určitá problematická místa Staffova opusu.

Zatímco Cormac McCarthy nesmírně živelným, vrstevnatým a mnohotvárným jazykem napsal román prodchnutý myšlenkovou hloubkou i nesčetnými kulturními aluzemi, *Násilí* je založeno především na přesunech Viktora z místa na místo, z akce do akce. Staffův jazyk je expresivní, podmanivý, ale po chvíli ve svém rytmu a výrazu jednotvárný, a ty stovky stran Viktorovy válečné odysey jsou sice nápadité, ale přinejmenším od jeho zranění v Brjanské oblasti, po němž putuje do zotavovny ve Slezsku a poté do osvětimského tábora, do Prahy a zpátky, poněkud úmorné. Nadto je třeba popasovat se s mnoha hluchými místy, která autor v knize rozesel. Především v situacích založených na dialozích — ty jsou jinak samy o sobě brilantně řízné — je mnohdy třeba obtížně domýšlet, co promluvy znamenají, kam děj posouvají a co se paralelně s nimi odehrává. Nabízí se srovnání s proslulou Hemingwayovou metodou ledovce. Staffův ledovec však jako by už poznamenalo globální oteplování — člověk musí vynaložit hodně pozornosti a úsilí k tomu, aby doplnil prázdná místa a nesklozl pod hladinu.

ČEKÁNÍ NA LÁSKU

Dějově je *Násilí* výživné a dynamické, pohyb Viktora Juhla po obří šachovnici druhé světové války neustává a vrhá jej do mnoha prostředí a situací, které autor vykresluje objevně, plasticky i naléhavě. Román však láká — minimálně prostřednictvím anotace — i na ústřední

zápletku. Ta se týká Viktorovy první lásky, židovské dívky jménem Sara, s níž se seznámil ještě na Bukovině, kde jej Sara odmítla, a s níž se po četných peripetiích setkává v Osvětimi — poté, co se dozví, že Sara žije, a to dokonce tam, kam sám míří, rozhodne se ji z vyhlazovacího tábora zachránit. Ve zmíněném rozhovoru s Klárou Kubíčkovou mluví Alexander Staffa o „fascinujícím příběhu lásky“. Jenomže ten zůstává ve Viktorových četných peripetiích utopen. Čtenář se k němu dostává až zhruba v poslední třetině, do té doby jako by Sara po krátkém vystoupení v úvodu zmizela z vypravěčského perimetru, tak jako zmizela z obzoru Viktora, který si v mezidobě prožil dvě milostné aféry. A vzhledem ke čtenářské náročnosti, jednotvárnosti a psychologické odtážitosti se z této cézury v milostném příběhu může stát těžko stravitelné sousto.

Intenzita románu je tedy strhující, ale připomíná běžce, který na začátku závodu sprintem vyrazí k cíli — tak se dá zvítězit na stometrové trati, maraton vyžaduje strategii, změny rytmu, které *Násilí* chybí. Alexander Staffa se představuje nezaměnitelnou prózou, která rozvíruje stojaté vody tuzemských historických románů a může poskytnout příslovečnou rozkoš z četby jako málokterá jiná česká kniha posledních let. Je však otázka, zda se čtenáři autorův stylistický a vypravěčský modus po nějaké době nezají. I tak se ale jedná o román, na nějž člověk na rozdíl od většiny současné produkce dlouho nezapomene.

Autor je literární kritik.

Intenzita románu je tedy strhující, ale připomíná běžce, který na začátku závodu sprintem vyrazí k cíli — tak se dá zvítězit na stometrové trati, maraton vyžaduje strategii, změny rytmu, které *Násilí* chybí.